

**СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ
„СВЕТИ КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ФАКУЛТЕТ ПО СЛАВЯНСКИ ФИЛОЛОГИИ
КАТЕДРА ПО СЛАВЯНСКИ ЛИТЕРАТУРИ**

АВТОРЕФЕРАТ

НА ДИСЕРТАЦИОНЕН ТРУД ЗА ПРИСЪЖДАНЕ НА
ОБРАЗОВАТЕЛНА И НАУЧНА СТЕПЕН „ДОКТОР“

ПО ПРОФЕСИОНАЛНО НАПРАВЛЕНИЕ 2.1. ФИЛОЛОГИЯ,
ДОКТОРСКА ПРОГРАМА „ЛИТЕРАТУРА НА НАРОДИТЕ НА
ЕВРОПА, АМЕРИКА, АЗИЯ, АФРИКА И АВСТРАЛИЯ“ –
ИСТОРИЯ НА СЛАВЯНСКИТЕ ЛИТЕРАТУРИ

НА ТЕМА:

**ВОЙНИТЕ НА XX ВЕК – РОМАНОВИ ИНТЕРПРЕТАЦИИ В
СЛАВЯНСКИТЕ ЛИТЕРАТУРИ СЛЕД 1989 Г.**

ДОКТОРАНТ:
**НЕДЯЛКО РАДОСТИНОВ
ЖЕЛЕВ**

НАУЧЕН РЪКОВОДИТЕЛ:
**ДОЦ. Д-Р АНИ АНТОНОВА
БУРОВА**

СОФИЯ, 2025

Дисертационният труд е обсъден на заседание на Катедра „Славянски литератури“ към Факултета по славянски филологии на Софийски университет „Св. Климент Охридски“ от 24.03.2025 г.

Дисертационният труд се състои от въведение, четири глави, заключение и библиография. Общият му обем възлиза на 280 страници, от които 10 библиография (36 единици на български, 87 на английски, 8 на сръбски, 13 на хърватски, 3 на босненски, 2 на полски, 1 на немски език).

Научно жури:

Проф. дфн Панайот Димитров Карагъзов

Доц. д-р Ина Илиева Христова

Проф. дфн Маргрета Любомирова Григорова

Доц. д-р Людмила Любомирова Миндова

Доц. д.н. Морис Наме Фадел

Материалите по защитата са на разположение на интересуващите се в каб. 156 в сградата на Ректората на СУ „Св. Климент Охридски“.

Съдържание на дисертационния труд

ВЪВЕДЕНИЕ	3
ПЪРВА ГЛАВА	
Психология на войната.....	11
Страхът от смъртта и героизмът.....	13
Унищожаване на злото. Ние – добрите, те – злите	24
Необходимостта от лидери. Главни и поддържащи роли в „театъра на войната“	33
Насаждане на агресия или други методи за манипулация.....	43
ВТОРА ГЛАВА	
Писането за войната (War writing).....	52
Личност и авторство при писането за войната.....	56
Основни характеристики на романите за войната.....	66
Функции и цели на писането за войната.....	86
ТРЕТА ГЛАВА	
Повествователни модели.....	94
Историческо и епическо повествование.....	94
Историографизъм, дневниково и свидетелско повествование.....	105
Експериментално хроникьорство и алтернативна реалност.....	122
Израстване или детският сблъсък с войната.....	142
Войната, видяна от женската перспектива.....	171
ЧЕТВЪРТА ГЛАВА	
Тематични доминанти в романите за войната.....	187
Значимостта на водача – митологизация и демитологизация на образа.....	190
Ние ли сме добрите или те са лошите?.....	225
„Повредените хора“ и цикличността на войната.....	251
ЗАКЛЮЧЕНИЕ	266
БИБЛИОГРАФИЯ	271

ВЪВЕДЕНИЕ

Историята на XX век е проблематична, сложна и е обект на постоянни репрезентации в изкуството, които са опит да се оцени миналото столетие и да бъде поставено в определени историософски рамки. В тези опити личи желанието разрушителните тенденции през века да бъдат разбрани, оценени или подчинени на рационален анализ, макар че някои от ключовите събития категорично се изпълзват от подобни стремежи. За периода от 1901 до 2000 г., белязан от множество „-изми“ (колониализъм, империализъм, расизъм, капитализъм, фашизъм, социализъм, комунизъм, макартизъм, фройдизъм, феминизъм и т.н.), често може да се срещне определението „век на войни“, което използва и Уилям Енгдал за заглавие на една от своите книги (Engdahl 2004).

Влиянието на двете световни войни се наблюдава в социален и културен план, като малцина са незасегнатите от тях, било то пряко или непряко. Впоследствие се разпадат стари и се оформят нови политически цялости, нови режими и личности се превръщат в доминиращи, конкурират се различни идеологии. Непознатата обстановка повлиява и на литературния живот, който подобно на останалите среди се оказва неподготвен за ситуацията. След първоначалните възторг и надежда за промяна сблъсъкът с реалността успява да пренареди човешките приоритети и интереси, като реакциите преминават във възмущение и осъдителност. Литературата все повече обръща внимание върху преживяването на отделния участник във войната и значението на всяка личност. Правят се опити да се обясни причината за достигането до унищожителната ситуация, като същевременно някои писатели насочват усилия и към предупреждаването за възможността от повторителност на историята и евентуалната превенция. Според изследователката Кейт Маклофлин това как се

пише за войната като явление е от значение за всеки един човек, съвременник или не, като важноста е породена не от амбицията да се предотвратят бъдещи конфликти, а от необходимостта „да се намерят техники и инструменти за премахване на разкази за войната, които са изопачаващи или измамни: процесът на деконструиране може и да не направи нищо за предотвратяването на конфликта, но поне може да разкрие природата на това, което е същностно. При идентифицирането на тези техники и инструменти, литературната наука има уникална възможност – да представлява акт на гражданска позиция¹“ (McLoughlin 2009: 1).

Трудно е да се говори за съществуването на един единствен начин да се обобщи какво е значението на темата за войната за литературата, но писането за нея до известна степен успява да подобри разбирането ѝ, тъй като „войната отеква в литературата“ (McLoughlin 2009: 1). Съществува голям брой сходства между отделните конфликти, което създава условия за намирането на пресечни точки, но същевременно открива и възможността за изолирано тълкуване, тъй като повторителността никога не е абсолютна. Така XX в. и конфликтите в неговите рамки допринасят за създаването на собствена поетика, която продължава развитието си и в периода на преход и началото на следващия XXI век. В коментара си във връзка с разказването на/за историята, Ани Бурова отбелязва, че голямата вариативност на интерпретациите е съществена отлика на съвременната литература спрямо тази от предходни периоди, като: „Традиционната художествена нагласа към реконструирането на исторически епохи и обществени процеси, позната от предишни векове и десетилетия, е белязана преди всичко със стремежа към мащабни образи, в които се синтезира целият исторически и

¹ Всички източници на чужд език, при които не е посочен преводач, са в мой превод, Н. Ж.

социален опит. Но подобна обобщаваща гледна точка не е присъща за съвременната литература; нейният разказ за битието обикновено е фрагментарен, субективен“ (Бурова 2025: 56).

При анализа на военното писане от края на изминалия и началото на новия век трябва да се вземе предвид фактът, че темите му са силно повлияни от историческия контекст. Тази зависимост може да бъде открита и в романовите интерпретации в южно- и западнославянските литератури след 1989 г. Тясно свързани с протичането на Втората световна война, а следователно и важни теми при писането за нея, са специфичните ситуации на съпротива срещу нацистката окупация в Генералното губернаторство и протектората Бохемия и Моравия. Освен това съдбата на еврейското население в окупираните територии е обект на огромна по обем литература за Холокоста. Тъй като тези две страни имат своя собствена литературна обработка и интерпретация в полската и чешката литература, която излиза извън обхвата на конкретното писане за войната, те няма да са задълбочено засегнати в дисертационния труд. За сметка на това, за някои от славянските народи двете световни войни не са последните големи конфликти в рамките на XX в. За южните славяни 90-те години на изминалото столетие са белязани от нови сблъсъци, този път не от глобален, а от регионален характер. Подобно на другите войни, Югославските също изненадват своите съвременници, а най-ранните реакции са смесени. В литературен план първоначално настъпва безмълвие, като едва по-късно табуто около темата ще започне постепенно да отстъпва позиции пред желанието зверствата да не останат некомментиранни.

Също така по-високата честота на конфликти е и условие, което позволява да се проследи промяната при възприемането на концепции като героизъм, патриотизъм, страха от смъртта и др., както и осмислянето на причинността и съществуването на войната като явление. Заедно с това може да бъде разгледано и

литературното представяне на самия начин на водене на война, как технологичният и милитаристичният напредък променят типа на сражението, а също как и до каква степен биват въввлечени традиционно невоюващите социални групи като жените и децата например.

При повествователните подходи заради влиянието на постмодернистични тенденции, свързани с жанровия избор, експеримента и фрагментарността, може да се забележи, че: „Днешната литература подхожда към миналото чрез различни художествени и тематични перспективи, модуси и аспекти. В резултат на това романът разгръща много широка палитра от жанрови възможности“ (Бурова 2025: 58), които могат да бъдат открити и при произведенията на военното писане в славянските литератури през последните повече от три десетилетия.

Друг проблем при анализа на романите на военното писане се оказва мащабността на темата. В статията си „Военната литература – шансове за поява на синтез“ полският литературовед Славомир Бурила отбелязва някои от трудностите при разглеждането на темата, сред които са „отдръпването от разсъждения по посока на „дългия период“, както и доминация на презентизма и аисторическия подход“ (Бурила 2024: 11) или наследеното от постструктуралистката и постмодернистичната традиция откъсване от историческия, обществения и политическия контекст. Резултатът от изолирането е загуба на възможности за интерпретация на текста, както неспособността за поставянето му в определени рамки. Допълнителен фактор е постоянната поява на нова художествена и критическа литература, както и ситуирането на литературата във фона на водещите интереси. За възможно решение и предпочитан подход при анализа на мащабни теми като писането за войната например Бурила предлага „не жанрова подредба, според литературни течения и групи, а тематично“ (Бурила 2024: 11).

При анализа на художествени текстове в дисертационни труд е използван именно тематичният подход, заедно с който са разгледани и различни повествователни модели при романите на военното писане. Дисертацията не се стреми към изчерпателност на темата, а предлага опит за представяне на често срещащи се явления, мотиви и образи в написани след 1989 г. романо-повестни текстове от българската, чешката, полската и литературите на страните от бивша Югославия. Трудът цели се да анализира една част от явленията на военното писане, което да даде насоки при отговарянето на някои основни въпроси: каква е мотивацията на воюващите и на решилите се да пишат за войната, кои са авторите на този тип текстове и каква е очакваната от тях и основна цел при създаването на подобни произведения.

Въпреки че в различна степен двете световни войни засягат всички славянски държави, в дисертацията не е търсено абсолютно равенство между разглежданите произведения от различните литератури. Причина за преобладаващия брой произведения от сръбската, хърватската и словенската литератури е и обстоятелствена – при посочените народи XX в. е по-наситен във военно-исторически план, заради Югославските войни от 1991 г. до 1995 г. Начинът, по който се стига до разпада на Югославия, открива възможности да се разгледат теми като цикличността на историята, личната, родовата и националната съдба, при които няколко поколения биват активни участници в сраженията или пряко засегнати от военния хаос. При анализа на междусъседски сблъсъци е представена родната гледна точка като най-тясно свързана с проблема. Все пак това не означава, че писаното при останалите славянски народи е игнорирано, а само че броят на възможните засегнати проблеми може да се сметне за ограничен.

Избраните за анализ художествени творби са разгледани в съпоставителен литературноисторически план, като е използван интердисциплинарен подход,

който се основава на изследвания върху писането за войната (*war writing*), социологията и психоанализата. Коментираните произведения са обвързани както с общовалидни теми като смисъла на екзистенцията, човешкия морал, ценностите и приоритети, така и с такива, които са насочени конкретно към времето на война и реакциите около него. Първата категория засяга отношението на елементи като индивид, семейство и нация в моменти на неяснота и безизходица, докато втората се фокусира върху мотиви като патриотизма, героизма, саможертвата и тяхната стойност.

Предмет на настоящото изследване са романи от славянските литератури, написани след 1989 г. Изборът им за анализ е провокиран от скорошните годишнини на важните за XX век световни и регионални военни конфликти, заедно с възникването на нови през следващия XXI в., както на Стария континент, така и на изток от него. Подбраните автори и произведения са разпознаваеми в обществените и културни среди на съответните им държави, придобили регионално, някои и световно признание, същевременно с това са и носители на литературни награди. Част от творбите съдържат автобиографизъм и са написани от перспективата на прекия свидетел и участник във войната. При други доминират историографизмът и реконструкцията на чуждата история, трети въвличат елементи на фантастичното или криминалното, докато при някои е представена семейната история и влиянието на войната върху няколко поколения засегнати от нея. Освен важните за военното писане теми са разгледани и типове повествователни модели, към които то прибегва.

Обект на изследването е интерпретацията на войната в романи, чиито сюжети са ситуирани в периода на конфликтите от XX век, както и отношенията между авторската фигура, художествения текст и извънлитературни фактори. Чрез определянето на връзки между литературата и други науки, художествената

интерпретация на едно трудно за пресъздаване и обяснение явление успява да придобие пълнота и яснота.

Хипотезата, която дисертационният труд цели да докаже, е свързана с мястото на написаните след 1989 г. романи на военното писане на фона на цялостното литературно творчество. От една страна, може да се открие приемственост от предходни периоди, докато от друга, се наблюдава как съвременето е изградило собствена поетика по отношение на разглежданата проблематика. В най-новите славянски литератури броят на произведения, които изпълняват политически функции или са написани с изцяло патриотична насоченост, е силно редуциран. Отношението спрямо образа на войната е крайно осъдително, липсват изображения, които са свързани с възможните позитиви от случването на събитието. За това усещане допринася и въвеждането на нови повествователни фигури, като освен свидетеля, сражаващия се или всевиждащия разказвач се представя и гледната точка на непряко пострадалия.

Дисертацията се състои от въведение, четири глави, поделени на подчасти, заключение и библиография. Фокусът при първите две части е върху теоретични концепции и конструкции, докато втората половина от труда набляга на литературоведски анализ на художествени произведения, които представят примери за теоретично обговорените теми и проблеми на военното писане.

При коментара на романово повествование от исторически и епически тип са разгледани романите на сръбския писател Вук Драшкович „Александър от Югославия“ (*Александар од Југославије*, 2018) и „И гроб, и роб“ (*И гроб и роб*, 2020). Като съдържащи елементи на историографизъм, дневниково и свидетелско повествование са разгледани произведенията на босненските автори Ивица Джикич „Беара: документален роман за геноцида в Сребреница“ (*Beara: dokumentarni roman o genocidu u Srebrenici*, 2016) и Емир Сулягич „Картичка от

гроба“ (*Razglednica iz groba*, 2005), както и „Скорпиони – дизайн на престъплението“ (*Škorpioni – dizajn zločina*, 2009) на сръбската активистка и писател Ясмина Тешанович. Заедно с наративи от класически тип, са анализирани и такива, които са изградени върху експеримента и изграждането на алтернативна реалност. Примери за романи, у които се откриват подобни елементи, са „Лала“ (*Lala*, 2006) на поляка Яцек Денел, „Лед“ (2007) на неговия сънародник Яцек Денел и „Еуропеана: Кратка история на XX век“ (2001) на чешкия автор Патрик Оуржедник. Освен написани въз основата на посочените повествователни модели романи, са разгледани и произведения, при които войната е представена през детския и женския опит. Подбрани са произведения от хърватската, чешката, полската и словенската литератури: „Хотел Тито“ (2010) с автор Ивана Симич Бодрожич, „През студената земя“ (*Chladnou zemí*, 2009) на Яхим Топол, „Югославия, моя страна“ (2012) от Горан Войнович, „Правек и други времена“ (1996) на полската носителка на Нобелова награда Олга Токарчук, „Все едно ме няма“ (*Kao da me nema*, 1999) на Славенка Дракулич и „Мона“ (2019) на Бианка Белова.

В аналитичната част на дисертационния труд съдържа коментар на романи на военното писане, при които се наблюдават характерни за жанра тематични доминанти. Фокусът пада върху значимостта на водача и изграждането на неговия образ, както и върху щетите, които войната, заради своята циклична същност, нанася върху засегнатите от нея. Също така е представено с художествени примери и посоченото от теоретичната част разделение на „нас“ и „тях“ в представите на отделните воюващи страни. За целта, заедно с някои от вече разглежданите и систематизирани по различен принцип романи, са анализирани и произведенията на хърватския писател Йосип Млакич „Когато мъглите се вдигнат“ (*Kad magle stanu*, 2000), „Живи и мъртви“ (*Živi i mrtvi*, 2002) и „Хората,

които засадиха дървета“ (*Ljudi koji su sadili drveće*, 2010), „Големият щурм“ (*Велики јуриш*, 2018) на Слободан Владушич, „Немците“ (2012) на Якуба Каталпа, „Морфин“ (*Morfina*, 2012) на Шчепан Твардох, „Овце от гипс“ (*Ovce od gipsa*, 1997) от Јурица Павичич, „Кратък излет: записи от Отечествена война“ (*Kratki izlet: zapisi iz Domovinskog rata*, 1997) на Ратко Цветнич, както и българските романи „Рана“ (2023) от Захари Карабашлиев и „Сестри Палавееви в бурята на историята“ (2013) на Алек Попов.

Трудът анализира 24 романа, които представляват малка част от огромната по обем литературна продукция, която изгражда образ на войната и интерпретира нейната същност. Въпреки че изследването не може да претендира за изчерпателност, то задава определени наративни и тематични аспекти на военното писане, които могат да послужат и при анализа на други произведения, включително на тепърва появяващи се романи в славянските литератури. Постоянната поява на нови критически и художествени трудове по въпроса е показателно за интереса към темата, както и възможност за разнолики подходи при нейното дискутиране.

I. ПСИХОЛОГИЯ НА ВОЙНАТА

Първа глава представя и обобщава различни теории, които анализират извънлитературни аспекти при разглеждането на войната – с акцент върху социологическите и психологическите фактори за нейното избухване и протичане. Посочени са някои от възможните причини за участието в даден конфликт (без значение от неговата мащабност), сред които са страхът от смъртта, стремежът на индивида да се причисли към определена група или амбицията злото да бъде унищожено. Заедно с целите на сражаващите се са отбелязани и тези на техните лидери, като редом с това се обръща внимание на част от манипулативните

стратегии, които се задействат в периода на война. Разгледани са общовалидни човешки концепции и доколко те се изменят в непознатата ситуация, в която отделните участници изпълняват различни роли в „театъра на войната“.

Страхът от смъртта и героизмът

Първата теоретична подглава поставя началото на анализа на извънлитературните концепции, които повлияват върху представите за войната и смисъла от нейното случване. Целта е да се представят общочовешки нагласи, съмнения и въпроси относно сражаването и убиването. Героизмът, патриотизмът и страхът от смъртта са видени като едни от основните двигатели и мотиватори при доброволния избор на индивида да воюва. В подкрепа на твърдението са използвани текстовете на Зигмунд Фройд „Разочарованието от войната“ (1915) и „Защо война?“ (1932), както и „Отричането на смъртта“ (*The Denial of Death*, 1973) „Бягство от зло“ (*Escape from Evil*, 1976) на Ърнест Бекър, според когото „идеята за смъртта, страхът от нея, преследва човешкото животно като нищо друго; тя е основният източник на човешката дейност – дейност, до голяма степен предназначена да избегне фаталността на смъртта, да я преодолее чрез отричане, че това е крайната съдба на човека“ (Besker 1975: ix). Промяната при схващането на идеята за смъртта е обвързана и с невъзможността за адекватна реакция спрямо едно събитие като войната, което се оказва трудно за асимилиране, пораждайки неочаквани реакции. Въпросният страх довежда до опити за самосъхранение, които биха изглеждали неприемливо в „нормални времена“. Знанието, че днес ти си оцелял за сметка на врага, довежда до едно постепенно повишаване на увереността в собственото безсмъртие (за сметка на чуждото), до загърбването на страха от смъртта, както и до създаването на герои в съзнанието на останалите.

Успявайки всеки ден да „надхитриш“ смъртта, докато мнозина други не съумяват, поради същността на човешката природа можеш да се превърнеш в образец и култ за останалите. До известна степен именно страхът от смъртта (от собствената такава) е една от причините за създаване на военни образци, герои или кръвожадни бойци, дори причина за участие във войната.

Говорейки за страха от смъртта по време на мир и на война, психоаналитикът и историк Грегъри Зилборг посочва една основна разлика. Ако при липса на война човек успява да потиска своите страхове по един или друг начин, то при военна обстановка нагласата му се променя. Дори и да е далеч от конфликта, в един момент цивилният узнава за смъртта на свои роднини, приятели или познати, което довежда до едно „по-ясно емоционално осъзнаване на опасностите на войната, [...] започва борба с несъзнаваното чувство за вина спрямо тези, които са загинали, и с нарастващото чувство на гняв и омраза към врага, който ги е убил. Така състраданието и пренебрежението стават по-важни компоненти на този сложен набор от психологически фактори, които се групират около потиснатия страх от смъртта“ (Zilboorg 1943: 471).

Връзката на героизма със страха от смъртта също е повлияна от външни фактори. Героизмът е рядкост, било то във мирно или време на война, а за нейното активиране е необходима драстична промяна в статуквото, за да може да се открие нов тип личност, способна да се справи с превъзможването на коментирания страх. Човек знае, че животът му е имал смисъл, ако е успял да допринесе за по-доброто настояще и бъдеще на човечеството а „хората винаги са почитали своите герои, особено в религията, медицината, науката, дипломатията и войната. Там героизмът е най-лесно разпознаваем“ (Becker 1976: 149).

Унищожаване на злото. Ние – добрите, те – злите

Освен различното схващане на концепции като страха от смъртта и героизма, войната успява да преобърне и традиционните представи по-отношение на разделение „добро“ и „зло“. За да се създаде желание за воюване у индивида, то трябва да бъде открита работеща мотивация, която да се аргументира правилно пред него. За това е необходима външна намеса, която да наруши познатото настояще, като в случая това е обект, който трябва да изпълни ролята на жертва.

Познатата не само в литературни сюжети, а в други сфери на живота, борба между добро и зло трябва да бъде „персонифицирана“, както отбелязва Хю Д. Дънкан. Изиграването на роли ясно се откроява при наличието на конфликт, или във времето преди неговото започване, когато най-често агресорите използват манипулативни стратегии с цел да оневинят своите планове и да мотивират масата към „доброволно“ участие във войната. Справянето с посочената борба може да бъде постигнато „чрез наказването на злодея в името на някакъв велик трансцендентен принцип. Само тогава страданието и смъртта на жертвата ни прочистват от вината“ (Duncan 2017: 126).

За да може да бъде изкупено злото и да се „роди“ героят, е необходимо врагът да изпълни своята роля. Това е и причината войните да бъдат представяни като свещени или освободителни. Злото приема тази форма, която най-лесно ще изпълни необходимите за управляващата структура функции. Както изтъква Бекър, „свещеността“ е причината, поради която хората са „отдадени на войната точно в нейните най-ужасяващи аспекти: това е страст към човешкото пречистване“ (Becker 1976: 115). С цел индивидът да получи своето увековечаване, е необходимо да прочисти света от злото, като по-този начин се демонстрира принадлежността му към непорочността.

Омразата и чуждата смърт, особено при екстремни условия (като война), успяват да обединят обществото също толкова ефикасно, колкото удоволствието и любовта при „нормални“ такива. За по-лесното постигане на убеждението, че воюващият е „добрият“ и именно неговата кауза е праведната, се прибягва до стратегии на хиперболизирано изобразяване на врага. Според културния и литературен историк Пол Фъсел това, което може да се назове „грубо дихотомизиране“, е устойчив въображаем навик на съвременето, проследим [...] до действителността на Великата война“ (Fussel 2013: 82). Представата за противника често е свързана с неговата далечност, непознатост и коренна противоположност: „Всички „ние“ сме от тази страна; „врагът“ е там. „Ние“ имаме имена и лична идентичност; „той“ е просто колективно образувание. Ние сме видими; той е невидим. Ние сме нормални; той е гротесков. Нашата екипировка е естествена; неговата – странна. Той не е толкова добър, колкото сме ние“ (Fussell 2013: 82).

Тоталното отдалечаване от врага създава предпоставки за по-лесното справяне с вината, а също така предлага възможност за изпитание, което може да преодолее само избраният или истинският герой, в който колективът може да разпознае своя лидер.

Необходимостта от лидери. Главни и поддържащи роли в „театъра на войната“

За да различи кое е добро и кое не, човешкото същество се нуждае от потвърждение, което може да получи само от определени авторитети / органи на властта. Именно поради това за него е от огромно значение да знае дали е харесван, или не. Това е и причината да направи всичко, което групата желае, с цел да покрие техните „стандарти за доброта“ – собственото му безсмъртие зависи от мнението на останалите (Becker 1976: 116). В този си стремеж да бъде добър за някого (нечий

герой) и да пребори смъртта, индивидът е готов да воюва, убива, извършва деяния, които са в противоречие с общоприетите морални норми, а също така и да създава зло на места, където невини то съществува.

В рамките на всяка група може да бъде наблюдавано разделение между нейните членове, като най-често една част има ръководна (главна) роля, докато останалата – изпълнителна (поддържаща). Този модел може да бъде приложен и при структурата на войната, а самата тя като събитие да се приеме за своеобразна пиеса, в която отново има даващи пример и подражаващи им. За главна личност може да бъде приета тази на лидера, към която най-често се причисляват вече разгледаната фигура на героя, тази на военкомандващия, а също така и политическата, която е активна не само по време на самите военни действия, а и много преди тяхното случване (в повечето случаи именно тя е причината). Към категорията на поддържащите роли могат да бъдат включени редовите войници, за чието развитие най-важно значение имат военкомандващият и новосъздадените герои, и цивилните, които индиректно подкрепят военните действия, благодарение на оказано влияние от страна на лидера на държавата или политика.

Ако една от причините и целите на участието в група е възможността за споделяне на вината и намаляването на нейния ефект, то приемането на воюването като театър осигурява на участниците възможност за психическо бягство от реалността. Според Пол Фъсел с помощта на тази проекция, войникът може да „изпълнява задълженията си, без да намесва „истинското“ си аз и без да накърнява най-съкровено то си убеждение, че светът все още е рационално място“ (Fussell 2013: 208). За повечето неопитни във убиването е трудно да повярват, че новата реалност трябва да бъде част от тях самите, понеже е прекалено жестока и перверзно абсурдна. Изпълняването на роля може да се използва като оправдание

за случващото се и опит да се потисне заобикалящия свят. Приемайки тезата на Зигмунд Фройд, че собствената смърт е невъобразима, а при опит на индивида да си я представи той осъзнава, че я изживява като зрител, може да послужи в подкрепа на идеята, че войната е своеобразна театрална сцена. В даден момент участниците изпълняват функциите на актьори и на зрители. Ако военнокомандващите са тези, които дават наставления и наблюдават самия процес с цел тактически анализ, изпълнявайки основно ролята на наблюдаващи, то редовите войници имат възможност да наблюдават пиесата от първия ред. Освен че са активни „актьори“, те са и зрители, които „записват“ и създават / запазват спомена за случилото се, а свидетелската част се засилва особено при екстремни ситуации. Процесът за подготовка на отделния войник, както и самата война, също както при драматургично произведение, могат да бъдат разделени на действия. При сравнението на военните действия с театралните Фьсел заявява, че: „Точно както една пиеса трябва да има край, така трябва и войната: както актьорът остава невредим, след като завесата пада върху очевидното му убийство, така може и войникът. И точно както една пиеса има структура, така и войната, замислена като неин аналог, притежава такава – а с нея и значение. (Fussell 2013: 215–216)“

За първо действие може да се приеме подготовката във военните лагери, кулминацията включва самите сражения, а уволнението и евентуалното завръщане в родината (от неговото случване или нереализиране може да се определи и с колко действия ще е самата пиеса) е епилогът. А войската, заедно със своите лидери, герои и редови войници, може да бъде възприета като театрална труппа или група от хора, играещи своята роля в един машабен театър.

Насаждане на агресия или други методи на манипулация

Последната подглава от първата част прави опит да даде отговор на въпроса дали агресията, заложена във всеки индивид, е основата за стартирането и воденето на война или нейното съществуване е по-скоро изкуствено наложено с манипулативни цели.

Според Зигмунд Фройд човешката агресивност възниква след сливането на нагоните на живота и смъртта – нагонът на смъртта представлява желанието на организма да умре, но организъмът не може да се спаси от собствения си импулс към смъртта и затова го пренасочва навън (за повече информация вж. Фройд 1992). Желанието да умре се заменя с това да убива и по този начин човекът побеждава собствения си инстинкт. Убиването е символично решение на природните ограничения, като е резултат на сливането между биологичното (животинското) и символичното (страхът от смъртта). Опитът човек да се защити от собствената си смърт създава порочен кръг, омразата води към страх, а страхът към омраза, докато масовият ентузиазъм, породен от влечението от силата и принадлежността към групата, допринася за проявите на агресията.

Ученият Хана Сегал психоанализата е запозната с този порочен кръг, който ни учи, че разрушителните и саморазрушителните нагони у индивида могат да бъдат модифицирани само когато той получи известна представа за своите мотиви, визуализирайки последствията от тяхното действие върху себе си и околните (Segal 2005: 119). Индивидът се стреми да отрече последствията и агресивните импулси, но поради вътрешни и външни фактори не винаги успява да го стори, а когато „собствената агресивност може да бъде маскирана и скрита, поради „съображения за сигурност“, проективните механизми и последвалата ги

параноя се увеличават“ (Segal 2005: 120). Този модел е и още един от способите, чрез които врагът бива представен като олицетворение на злото.

Първата глава от дисертационния труд прави опит да разгледа някои от важните психически, социални и културни фактори, които могат да се превърнат в стимул за участие във войната – от опит за победа над смъртта, обезсмъртяване чрез героичен акт до влиянието на групата, лидерите и необходимостта светът да се прочисти от злото. Обществото и армията създават идеи, които имат за цел да пречупят психическите и социалните норми у изграждащите ги, като ги преомоделират, за да бъдат годни да изпълняват своя военен дълг, а войниците се движат в социалното пространство, маркирани като различни от „нормалния живот“.

II. ПИСАНЕТО ЗА ВОЙНАТА (*WAR WRITING*)

Втора глава се фокусира върху самото писане за войната, като е използван терминът от английската литературна теория *war writing*. Представени са проблемите при точното дефиниране на понятието, както и основните му характеристики и техните проявления при романовите интерпретации. Заедно със самото определение са посочени и специфики на писателската фигура при създаването на жанра. С течение на времето и разгръщането на темата започва да се променя и възприятието за това кой е най-подходящият подход за представяне на войната и чий поглед покрива най-добре изискванията на военното писане. Крайното становище, че единствено фронтоваците могат да нарисуват обективна и точна картина на случилото се (случващото се), губи позиции, в резултат на което се стига до все по-засилената роля на жената по време на конфликта и навлизането на писане за него и пресъздаването му от нова гледна точка. Редом с

анализа на военното писане, въпросите за вътрешното разделение и неговото авторство, втора глава на дисертационния труд представя и някои от функциите и целите, които си поставят романи, в чийто център е военният конфликт.

Личност и авторство при писането за войната

При настъпването на Голямата война схващанията за нейната поява са разнолики. За някои тя е не е нищо друго освен „крайна проява на безумията от миналото“ (цит. по Hynes 2011: 27), докато за други световната война е възможност за прераждане на духа и изграждане на нови ценности сред обществото. Първото разбиране ще продължи да битува в човешкото съзнание и след втория световен конфликт, както и всички последвали го локални или по-малки като мащаб през XX век, докато второто гледа на воюването от призмата на надеждата за обновление на културния и интелектуален живот. И при двата варианта, обаче, може да се говори за вид объркване и несигурност през първите месеци след избухването на дадена война. Те от своя страна повлияват върху творческия живот, както и върху неговите представители. Непознатостта търси своя интерпретация – задача, която опитват да изпълнят мнозина, позовавайки се на чужд или собствен опит, или на някога използван модел, който се оказва, че невинаги е работещ.

От начина, по който дадена война бива приета, се определя и типът литература, която ще се пише за нея. Подкрепящите оптимистичната позиция поставят на преден план поетичността и патетичността на конфликта, а несъгласните с тях наблягат върху катастрофизма и безсмислието му. Редом с вариативността при разбирането на войната, се ражда и такава по посока авторската фигура, която е способна (или заслужава) да коментира събитието. Според някои единствено фронтоваците могат да създадат максимално точно и

значимо изображение, заради активната си позиция. При разглеждането на военното писане за Първата световна война, Джеймс Кембъл използва термина „боен гнозис“ (*combat gnosticism*) – концепция, която приема времето на фронта като неописуемо знание. Цивилните са освободени от страха, с който фронтовакът се среща, затова и техният разказ е лишен от конкретен тип емоционалност. Определението за „бойния гнозис“ включва в себе си вярването, че за участвалите във войната фронтоваци „битката представлява качествено отделен опит, който е труден, ако не и невъзможен, да бъде обяснен на всеки, който не е преживял нещо идентично“ (Campbell 1999: 203). Според други не е необходимо да си се сражавал, за да си изпитал хаотичността и ужаса от войната.

Отношението спрямо едното и другото твърдение се разколебава през годините на Втората световна война и след нейното приключване. Заради спецификите на по-скорошния световен конфликт, основно по-големият брой засегнати или претърпели лични загуби мирни жители, се променя и нагласата спрямо това кой „може“ да пише за войната. Засилва се разбирането, че романите за войната не трябва да представят единствено гледната точка на бойците, тъй като фронтоваците не са единствените участници в конфликта. Разширяването на границите на конфликта създава възможност за развитие на нов тип писане, с нови автори – жените. Според авторката Джил Плейн „много писателки не са имали пряк опит с насилието на войната и тяхното писане не може да бъде категоризирано директно чрез споделената травма“, но все пак те споделят „климата“ на времето, а опитът да се артикулира този климат води до „сложно писане, което се бори по-специално с проблемите на принадлежността и изключването около възприеманото културно разминаване между „жена“ и „война“ (Plain 2009: 166). Ако през Първата световна война основното схващане за жените е, че са естествени небойци или „сексуално негодни“, както ги назовава

британската писателка Роуз Маколи в романа си „Невоюващи лица и други“ (Non-Combatants and Others, 1916), то по време на и след Втората световна война ролята на жената в изкуството се променя. Женското писане за войната успява да включи нови теми и възгледи за конфликта, като писателките „се ангажират с културни конструкции, които проблематизират връзката на жените с нацията и войната“, а все по-важно място в текстовете им заема „въздействието на войната върху индивида“ (Plain 2009: 171).

Без значение дали пишещият е свидетел или дистанциран от фронта, професионален писател или аматьор, жена или мъж, „войната не създава хомогенна литература“ (Plain 2009: 175), а всеки автор успява да открие индивидуален отговор на събитието. Личният опит и навлизането на конфликта в различни фази допринасят за развитието на военното писане. Вариативността от автори, тематичният подбор, а и самата литературна / романова форма се изменя или развива според типа война. Начинът на протичане, мащабността и видът оръжие са само част от факторите, които се оказват пречка при анализа на текстове, които разглеждат войната като централна тема, както и възможността да се открие формула, която да е общоприложима.

Основни характеристики на романите за войната

Най-голямата пречка пред военното писане през XX в. е непознатостта на ситуацията, а новостта на конфликта води до следване на познати до момента модели. Разчита се на структурното и естетическо наследство, което се оказва несъвместимо със ситуацията от второто десетилетие на века, а като обобщение на състоянието на литературата и в частност романа от периода, могат да се използват думите на авторката Евелин Кобли, която заявява, че: „ако реализмът може да се

разглежда като утвърждаващ буржоазните ценности, а модернизмът като поставящ ги под въпрос, тогава разказите за Първата световна война чрез формалните си избори на отношение спрямо войната показват кое може или не може да бъде потвърдено на тематично или пропозиционално ниво“ (Cobley 1993: 5). Според Кейт Маклофлин първоначалната реакция от случващото се изразява в „нечленоразделност, подобна на самото мълчание“ (McLoughlin 2009: 17). В покъсен етап от историята на XX в., а именно Югославските войни от 90-те години, се вижда, че дори и когато обществото се е изправяло неведнъж пред технологичната война и начина ѝ на протичане, шокът и безмълвието продължават да бъдат първоинстинктивната реакция. Съществува поколенческа, поетическа и жанрова разноликост, но както при настъпването на Голямата война, така и след началото на Югославските войни, се наблюдава обрат. Матрицата се размества и водеща се превръща „свидетелската литература“ с ясна доминация от страна на документалистиката и автобиографията. Освен вече утвърдените авторски имена започват да се появяват произведения и на нови писатели, аматьори – явление, което ще диктува спецификите на художествената сцена близо две десетилетия, а промяна на ситуацията ще настъпи едва след като необходимостта от поетика на свидетелството изпълни своите задачи и литературата се завърне към своята художественост.

Освен реакцията спрямо войната и отражението ѝ в литературата, тази част на дисертацията предлага и разделение на романите за войната, повлияно от вижданията на американския автор Самюел Хайнс. Изследователят разграничава два основни наративни модела, които могат да се приложат при пресъздаването на всеки военен конфликт: „автобиографичен и исторически, или личен и общ, или малката и голямата картина“ (Hynes 2011: 495). Основната характеристика на автобиографичния разказ е използването на индивидуалното преживяване на

войната за основна тема. Повествованието започва и приключва с личната война на героя, като се изключват всички други начини на съществуване преди и след конфликта, тъй като те се смятат за фундаментално различни и неуместни. Историята е представена като прекъсване – настоящето / „сега“ не следва миналото / „тогава“, войната не е следствие, а светът преди войната не е причина. Краят на историята (разказа), както и претърпяното от войника, съвпадат с приключването на самата война. Преживяването на индивида се характеризира с известен дисконтинуитет, тъй като отделният войник не може да разбере мащабността на войната, в която участва. Тази непоследователност представлява аспект на военната действителност, която може да бъде изобразена, но не и подредена (Hynes 2011: 495). Определящи за автобиографичния роман за войната, независимо дали е фикционален, или не, са неговите прекъснатост, несвързаност, както и моментите на ирония – елементи, които определят концепцията за история, която индивидуалните разкази приемат и изобразяват.

Вторият основен модел при романите за войната, историческият или „общ разказ за войната – предлага това, което на пръв поглед изглежда като много различен модел на историята“ (Hynes 2011: 497). Главната отличителна черта спрямо автобиографичните романи е времето, което повествованието обхваща. Времевият диапазон е много по-обширен, като достига до епизоди, преди войната да е започнала, и до такива след нейното приключване, а конфликтът е позициониран в пространството между тези два свята, като изпълнява функцията на исторически трансформатор (Hynes 2011: 498). Основната му цел е чрез съпоставка да се очертаят социалните промени, до които се е достигнало в резултат на конфликта – изобразява цялостния исторически мит в разбираема форма. Прекъснатостта, фрагментарността и субективността са черти, които присъстват в произведенията от модернизма, а също така са и основна

характеристика при историческия тип романи за войната. *Преди и след* са територии на времето, от чиято гледна точка може да се разглежда цялостната история, но също така представляват и отделни периоди от живота на отделния индивид. Разказът на аз-а, преди да се превърне във войник, и на този след това се различават, двата периода са отдалечени реалности, като „в класическите лични военни истории се открива подчертано усещане за отделяне на разказвачите от по-ранните им същности, за които те пишат“ (Hynes 2011: 505). Ако единият от способите прави опит да се въведе някакъв ред в миналото и да се обясни случилото се, то другият търси изход от тази ситуация в литературата / фикцията. Ако при биографичните романи за войната времето е само „по време на“, то историческият тип опитва да представи по-общ поглед върху цялата картина. Именно заради необходимостта от обяснение и даване на отговори историческите романи не започват с войната, а с времето преди нея, опитвайки се да разберат „защо“.

Функции и цели на писането за войната

Преди да премине към коментар на конкретни произведения от западните и южните славянски литератури, дисертационният труд коментира и някои от причините за появата на писането за войната, както и неговите функции. Текстовете за войната целят да работят върху травмата, породена от нея, да отговорят на въпросите за вината и отговорността, да проследят причините и последиците. Някои от произведенията насърчават пацифизма, други разглеждат механизмите на военния конфликт, като се опитват да ги обяснят.

Освен самия военен конфликт, настъпването на следвоенния период също е важен момент за развитието на писането за войната, тъй като се появяват нови

теми, а „психологическите последици от войната се превръщат в същността на писането при някои, а текстове им разкриват въздействието на войната върху индивидуалната субективност“ (Plain 2009: 173). Новата реалност служи и като възможност за създаване на литературни творби, които обръщат внимание на емоционалния свят на преживелите военните събития, заедно с което фокусът на сюжета също бива изместен от бойното поле и конкретиката. Именно поради това и целите на писането за войната също претърпяват развитие.

И при двата случая – когато писането за войната се осъществява редом със самото събитие или когато дадено произведение е написано от дистанцията на времето, сред поривите на автора може да бъде открит опитът за спасение от реалността или усилие за спасение от настъпилите от тогавашната реалност последствия. Откриват се елементи на „пресглобяване / преоформяне“ на личността чрез акта на писането, а самият той служи за запазване на идентичността по време на лишените от предишен аналог събития, като същевременно е и стратегия, която носи надеждата за евентуално избавление. Редом със смъртта, болката и раняванията, на преден план се появяват и мотивите за спасението, помощта и любовта, като по този начин се постига и своеобразно успокоение на съзнанието, понеже у читателя остава знанието, че и в най-мрачните епизоди на историята може да бъде открито красивото, което в даден етап ще победи. Самото писане може да бъде разглеждано като вид терапия, като дистанцията на времето се превръща в необходимост.

След първоначалния опит да се обясни случилото се, част от пишещите си поставят за цел да почетат жертвата на пострадалите. Същевременно с това се стремят да акцентират върху необходимостта от предотвратяване на евентуалната повторителност на събитията, като обръщат внимание и на темите, които

съпътстват военния конфликт – породената от него травма, разпадът на обществения и семейния свят, културният и социалният упадък и др.

Писането за войната е директно свързано с и провокирано от писането, което опитва да промотира мира. Подобно на монументите/ паметниците, текстовете допълнително целят да успокоят оцелелите и невоюващите, че загиналите са умрели доброволно, без разкаяния заради направената жертва. И двете форми на изкуство могат да бъдат разглеждани като официални актове на приключване, които възплащават идеята за войната като героична, романтична, театрална или трагична. Историята се превръща в едната алтернатива за вдвояване на ред, а художествената литература в другата. Необходимостта масовата смърт да получи смисъл може да бъде постигната, като ѝ бъде придадено някакво значение или като се обясни какви са причините за нейното настъпване.

Писането за войната е и негодувание срещу онези, които не заемат активна позиция – било то цивилни или политици. Не на последно място е и способността на разглеждания тип литература да успокоява. Тя създава комфорт у читателя, като се основава на идеята, че все пак светът след войната, противоположно на очакванията на песимистите, не е толкова лош, а колкото и катастрофални да са промените, те не са необратими. Налага една оптимистична визия, че все пак цивилизацията е успяла да оцелее – поне до следващия конфликт.

III. ПОВЕСТВОВАТЕЛНИ МОДЕЛИ

Трета глава на дисертацията се съсредоточава върху коментара на конкретни художествени произведения, които са разделени и разгледани спрямо модела на повествование, който доминира в тях. Първоначално се обръща внимание на „по-традиционни“ модели като епическото повествование или на по-

близките до историческото жанрови форми като дневника, биографията и свидетелския разказ. В хода на главата е представен анализ и на романи, при които доминират експериментални похвати или се създават алтернативни реалности. В края на частта е коментирана и гледната точка на категориите от населението, които традиционно се приемат за „невоюващи“, каквито са жените и децата. Акцентът при този тип произведения е засягането на основни моменти при израстването на непълнолетните, чийто сблъсък с войната довежда до отсъствие на родителски авторитет, и необходимостта жената/ майката да приеме ръководна роля в нарушената от конфликта семейна цялост.

Историческо и епическо повествование

Като типични представители на историческия или епическия в комбинация с друг повествователен модел, дисертационният труд разглежда два от романите на сръбския политик и писател Вук Драшкович – „Александър от Югославия“, заедно със своеобразното му продължение „И гроб, и роб“. И двете произведения разглеждат съдбата на Сърбия, впоследствие преминала в състава на Кралство Югославия, по време на двете световни войни, като се фокусират върху управляващите и тяхната роля в смутен за страната им период. Това е и причината същите произведения да попаднат в центъра на анализа на значимостта на водача, поместен в четвъртата и последна глава на дисертацията.

Във входа на повествованието на двата романа на Драшкович се появяват редица реални исторически личности, а при представянето на междувоенния период от „Александър от Югославия“ и времето на Втората световна война от „И гроб, и роб“ си проличава стремежът на автора да пресъздаде максимално духа и динамиката на ХХ век. Заедно със съществуващите персонажи се появяват и

фикционални, чиято функция е да водят сюжетния разказ, или да представят позицията на съвременника на световните войни.

Чрез смесването на историческо и лично повествование Вук Драшкович представя отдавна познати литературни теми. От една страна, тази за отговорността и ролята на малкия човек в рамките на голямата история, а от друга мимолетността на човешкия живот. В периода 1918–1982 г., който макар и с пропуски, обхващат двата романа на автора, живота си губят редица личности, а и държави. Чрез дневниковия разказ на главния герой от втория роман се обобщава идеята за тленността и човешката способност бързо да забравя. Единственото значимо през динамичния XX в. се оказва написаното, което ще може да бъде прочетено от идните поколения.

Историографизъм, дневниково и свидетелско повествование

Романи, боравещи със свидетелското повествование, но вече изцяло базирано на личен опит и история, биват коментирани в следващата подглава на дисертационния труд. Разглеждат се произведения, които са близки до хрониката и дневниковото или са директно завени като романи дневници. Общо между избраните за анализ произведения е и фигурата на техния писател – съвременник, директен свидетел и/или участник във войната, за която пише. Тази обща характеристика е и причината да бъдат коментирани произведения от южнославянските литератури, при които честа тема се явяват югославските войни и последиците от тях, като авторите са от региона, където са се провели военните действия.

През романите на босненските писатели Ивица Джикич „Беара: документален роман за геноцида в Сребреница“ (2016), Емир Сулягич „Картичка

от гроба“ (2005) и сръбската авторка Ясмина Тешанович „Скорпиони – дизайн на престъплението“ (2009) от историческа гледна точка се представя позицията на извършителите и жертви. Авторите избират подхода на реалистичното и документалното повествование, като аргументацията за тяхното решение може да бъде обвързана и с естеството на самата тема – според тези автори за сериозността на междусъседските войни и етническата чистка с акцент върху събитията около Сребреница не може да бъде писано по друг начин, трудно е да бъдат преплетени елементи на фикция. Също така е коментирани и романът на хърватския писател и публицист Ратко Цветнич „Кратък излет: записи от Отчетвената война“ (1997), където във вид на изпълнен с ирония дневник е представен едногодишният опит на разказвача като домобран.

От една страна, Джикич пише своя роман от перспективата на страничния наблюдател, на проучилия история, докато Емир Сулягич се уповава на личния спомен по време на сараевската окупация от началото до средата на 90-те години на XX в. В „Картичка от гроба“ авторът представя случилото се в източна Босна изцяло през биографичното. Книгата убедително предава показанията на младия боснец за трагедията от 1992 до 1995 г. Това е личен разказ за анклав на Сребреница, в който авторът е живял, работил и оцелял; лична история, която може да бъде валидна за мнозина, успели да преживеят. От друга страна, в „Скорпиони – дизайн на престъплението“ Ясмина Тешанович не е пряк свидетел на случилото се в Сребреница и околността, като повествованието е центрирано около разказите на писателката и наблюдения ѝ от съдебния процес срещу петима от сръбската паравоена единица „Скорпиони“. Трите романа опитват да отговорят на въпроса защо се е стигнало до клането в Сребреница от 1995 г., както и какви са били подбудите на извършителите. В опита си да разнищат казуса тримата

автори използват различни стратегии, което довежда и до ненапълно покриващи се отговори.

Заедно с отбелязаните произведения, се коментира и „Кратък излет“ на хърватския домобран Ратко Цветнич. Въпреки че в романа също е използван дневниковият повествовател модел, произведението не е разгледано в директна съпоставка с останалите три творби поради две причина. От една страна, в него не е засегната темата за клането в Сребреница и околността, а от друга, заради позицията на самия разказвач. Цветнич е част от хърватската армия в рамките на една година, през която във вида на литературен мемоар интелектуалецът представя наниз от трагикокомични лични и дочути истории и наблюдения.

Разгледаните автори и техните романи представят различни повествователни позиции, като и четиримата писатели се дистанцират от етническата си и национална принадлежност, спестяват си излишен патриотизъм и незаслужени обвинения само заради различността. При изобразяването на войните от края на миналия век, свидетелското повествование се фокусира върху човешкия аспект на участниците, като за изграждането на образите се абстрахира от извънморалните категории.

Експериментално хроникьорство и алтернативна реалност

Следващата част от дисертационния труд има за цел да разгледа три романа, при които историята на XX в. е представена чрез нетрадиционен разказ. През разноликите репрезентации се създават опити миналото столетие да бъде поставено в определени историсофски рамки.

Романът „Лала“ (2006) на полския писател Яцек Денел в своеобразна родова хроника, където се преплитат личното, семейното и чуждото, бабата на

автора и повествовател разказва свои и чужди преживявания от столетието. За разлика от Денел, чехът Патрик Оуржденик в своята „Еурогеана: Кратка история на XX век“ (2001) изгражда коментара си за отминалия век от позицията на дистанция, извън личния опит, като не пропуска и значението на войните, но във вид на маловажни анекдоти и съмнителни статистики. Третият роман, „Лед“ (2007) на Яцек Дукай, от своя страна изгражда една алтернативна визия за годините от 1900 до 1999, при която Първата световна война изобщо не се е случила, а през 1924 г. Руската империя с Романови на чело все още стои непоклонимо над останала Европа. Целта е чрез разглеждането на романи, които използват повествователния модел на експериментално хроникьорство, многогласово повествование в съчетание с дневниково, както и алтернативната история, отново да бъдат представени значението на военните конфликти (дори и някои да са съзнателно пропуснати) и неспособността на човечеството да реагира в подобни ситуации.

В „Еурогеана“ Патрик Оуржденик чертае карта на XX в. чрез основните събития, случили се през него, като нахвърля множество факти, които на моменти изглеждат натуралистично смущаващо. Събитията от столетието са видени в мащаб, като историята на човечеството е в центъра, а конкретният индивид остава в маргиналиите от статистики и случки, далеч по-големи от него. За разлика от други романови произведения за войната, написани след 1989 г., в „Еурогеана“ липсва, или по-скоро е загатната чрез сарказъм, идеята за значимостта на малкия човек в рамките на голямата история.

Разглежданият роман на Яцек Денел предлага наподобяващо на дневниковото лично повествование, но написано от лице, което не е пряк свидетел на събитията. Авторът на книгата възстановява семейната хроника на собствения род с помощта чуждия разказ – този на неговата баба, Лала (Хелена) Бенецка.

Бабата, която се е превърнала във вид атракция и сред приятелите на Денел, е винаги готова да сподели нещо от миналото на рода, без значение дали тя е в центъра на събитията, или преразказва наученото от своите майка и баба например. На места една история е започната, но цялостта ѝ е нарушена, за да може да се довърши някоя предходна, като след време авторът се връща към нея, за да я допълни. Не е следвана и хронологията на световната история. В някои епизоди бабата е обещала да сподели за детството си, но скача към годините на Втората световна война, когато е била на двайсет. Редица истории са с неясен край и началото, или пък започват от средата. Романът има специфично повествование, което от една страна, се движи благодарение на самия разказвач, а от друга, заради чуждия разказ. Нелинейното повествование запознава читателя с ексцентричен и колоритен род, чиято история започва с края на XIX и началото XX в., а хаотичността на размирните времена са предадени чрез разхвърляните спомени и случки.

На пръв поглед и в „Еуропа“ на Патрик Оуржедник, и в „Лала“ на Яцек Денел разказът изглежда неподреден и разпръснат, но и двете романо-повествования следват свой специфичен път и спазват своеобразен ред, като често отбелязват значимостта на войните през изминалото столетие и се връщат към тях. Двата романа могат да бъдат приети за експериментални хроники, докато за „Лед“ на Яцек Дукай важно се оказва липсата на достоверност при разглежданите събития. Въпреки наличието на реални исторически личности като Григорий Распутин, Никола Тесла или династията Романови, повествованието е изградено около идеята за алтернативна история. Сюжетът се развива през 1924 г., като Първата световна война не се е случила, в резултат на което Всеруската империя е доминираща сила на световната геополитическа карта. Вместо мащабните социални и технически промени, които световният конфликт и Октомврийската

революция привнасят в историческия ход на XX в., столетието е оформено от тези екологични и биологични трансформации, които фантастичният сюжет на романа въвежда. Романът предлага възможност да бъде разглеждан не само през призмата на алтернативната история, която е замръзнала преди Голямата война, но и през философски понятия и концепции като срама и страха например.

Израстване или детският сблъсък с войната

Отсъствието или доминацията на един (или двамата) от родителите е чест симптом в романите на военното писане, като най-често отражението се проявява у продължителите на рода. Така в центъра на събитията попадат невръстните, които са принудени да открият работещ за тях начин на съзряване и да се адаптират към новата реалност, с цел превръщането им във функциониращи представители на обществото. Частта от дисертационния труд има за цел да разгледа романи, при които повествованието е представено именно от позицията на най-младите.

Сюжетът на произведения от този тип засяга основни моменти при израстването на деца, чийто сблъсък с войната довежда до отсъствието на родителски авторитет. В резултат възпитателните и ръководните роли в нарушената семейна цялост се стоварват върху майката, което от своя страна предоставя възможност да се проследи и отношението към войната и последиците от нея при другата засегната група на неактивно воюващите, тази на жените. Заедно с модели на разказване, при които влиянието на въоръжените конфликти е предадено през призмата на непълнолетни, ще бъдат анализирани и романи от перспективата на женското писане, което допълнително ще бъде развито в следващия раздел на дисертационния труд. Целта е да се анализират различните подходи на две от традиционно приеманите за най-беззащитни групи при опита

им за справяне с катаклизмите на войната, като се проследи до каква степен позицията на аутсайдер повлиява върху бъдещето им.

Подбрани са произведения, в които порастване и повествование се движат заедно, както е в „Хотел Тито“ (2010) на хърватската писателка Ивана Симич Бодрожич, или чрез преплитането на настояще и спомен у възрастния в романите „Югославия, моя страна“ (2012) на словенеца Горан Войнович и „През студената земя“ (2009) на чешкия автор Яхим Топол. Този избор допълнително разкрива различията в израстването и последиците в живота на възрастните, които са деца на разрушените от войната семейства. Основна разлика между протагонистите на трите романа е наличието на елементи на надежда и оптимизъм у онези, при които повествованието приключва преди началото на самостоятелен живот и окончателна зрялост, за разлика от тези, които говорят за детството си от дистанцията на времето и връщането към спомена.

Първоличните разкази и липсата на пълни имена при Бодрожич засилват идеята, че подобни случаи на пострадали от войната деца и младежи не са частни. Годините на порастване при героите съвпадат с периоди, в които техните родини също се променят. През погледа на най-младите, освен личните затруднения при прехода, са коментирани и невъзможността на възрастните да се справят с тежестите по време на и след война.

Основна разлика между трите романа на израстването, които настоящата част на дисертационния труд разглежда – представата за надежда за по-добро бъдеще и запазването на останките от фамилията. Главният герой на Топол остава твърде рано без родители, а този на Войнович никога не е поддържал добри отношения със своите. В „Хотел Тито“, макар и илюзорна, дори се представя алтернатива, при която все пак ще се достигне до семейната цялост.

Общ момент при подрастващите в засегнати от войната семейства в трите разглеждани в настоящия раздел романа е израстването им между четири стени и влиянието на тесните квадратни помещения в техния живот и липсата на бащина фигура през по-голямата част от сформирането като личност. В два от случаите жената трябва да изпълнява и функциите на съпруга си, като единият е сравнително успешен пример, докато другият представя ситуация, при която след редуцирането на семейния състав, фамилията достига и до разпадане.

Заедно с представянето на защитните механизми, към които прибегват традиционно невоюващите, по време на война, се коментира и значението на конфликта върху по-малката съставна част на обществото. Освен катастрофичния ефект спрямо нацията, може да се открие и сходен към семейството и отделния индивид.

Войната, видяна от женската перспектива

Ситуациите на застрашени от разпадане фамилии заради избухването на даден конфликт довеждат до различен отзвук, а нивото на успеваемост в новата реалност варира от овладяване до поражение, от адаптиране до дисфункция. Последната част от трета глава на дисертацията анализира произведенията на Олга Токарчук „Правек и други времена“ (1996), „Все едно ме няма“ (1999) на Славенка Дракулич и „Мона“ (2019) на Бианка Белова, които предлагат срещи с и съпротива срещу войната, този път през женската перспектива и позиция като цяло, а не само тази на майката.

В условия, в които според традиционните схващания мъжът е този, който се сражава по време на конфликт, на женските персонажи на писателките биват наложени допълни отговорности. Новият и неясен ред изисква усвояването на нови умения, като създава и допълнителни отговорности за някои от героините.

Подобно на други романи на военното писане, при разказаните от женска перспектива също се коментира как сблъсъкът с войната, било то пряк или непряк, е способен да доведе до мащабни промени у човешкия характер.

През проследяването на множество отзвущи от няколко поколения героини, които са свидетели на и потърпевши от войните на XX век, се разглеждат случаи на изоставяне, тормоз или системни изнасилвания. Жените трябва да открият начин да оцелеят във времето на и след конфликта, като част от трудностите, пред които са изправени са директно обвързани с биологичния им пол.

Обща черта между трите разглеждани романи е това, че женските персонажи са принудени да живеят и да се справят в рамките на един свят, който е доминиран от мъже. В много отношения първите зависят от действията и решенията на вторите, като в голяма част от случаите са безпомощни срещу тяхната воля. Заедно с това условията на война създават допълнителна власт на мъжете, от която се възползват, като това ги превръща в насилници, а често и лишава от възможността да бъдат наказани за постъпките си.

IV. ТЕМАТИЧНИ ДОМИНАНТИ В РОМАНИТЕ ЗА ВОЙНАТА

Четвърта глава от дисертационния труд предлага второ разделение на романите на военното писане – спрямо възможния тематичен синтез. Чрез позоваването на изградената от предходните глави теоретична рамка са анализирани произведения, които коментират значимостта на лидера (в негативен или позитивен план) както за протичането на конфликта, така и за неговото цялостно асимилиране от останалата част въввлечени във войната.

Заедно с посочената тема са анализирани и начините за представяне на врага и съюзниците, чести персонажи в романите на военното писане. Понятия като „добро“ и „зло“ се оказват основни при изграждането на образа на сънародника или противника, като биват обвързани с представата за „нас“ и „тях“. В част от примерите тези характеристики са явно разграничими и липсват изненади по отношение на възприятието, докато при други се оказва, че съществува неочаквано припокриване или разминаване спрямо възпитателно и морално заложените категории.

Последната тема, върху която се спира дисертацията, е свързана с цикличността на войната, като резултатите от нея са щети, забележими при няколко поколения. Независимо от степента на участие и ангажираност спрямо конфликта, резултатът при всеки допир с нея се оказва раната – било то видимата физическа или осезаемата психическа.

Значимостта на водача – митологизация и демитологизация на образа

Теоретичната част на труда разглежда фигурата на лидера, като се фокусира върху психологическото значение на ролята му, която е свързана със способността да предостави спасение, а това го превръща и в лесно разпознаваем герой в представите на останалите. Връзката между водача и групата се крепи на знанието, че той може да осигури нещо, което другите са неспособни да предложат. Друга от причините за издигането на някого в лидерска позиция, а и по-късно в задържането му на поста, е личният пример, който той демонстрира. Ако се погледне в исторически план, могат да бъдат открити немалко примери на военни ветерани, които именно заради проявленията си на героизъм по време на

сраженията или приноса си за победата впоследствие са избрани за ръководители на държави.

В литературен план фигурата на водача присъства чрез примери за двете ѝ крайни проявления – от почитани и обичани всеобщни фаворити до пълни разочарования, които биват отъждествявани с национален позор. При положителните оценки лидерът се отличава както със своите качества като ръководител, изразени патриотизъм и жертвоготовност, така и с характерни човешки добродетели. В негово лице останалата част от населението успява да види пример, а също така да припознае и самата си родина. Добрият водач се превръща в нарицателно за целия народ или страна, докато неговото противоположно проявление се смята за носител на отговорността за провала, а възможност за анализи на примери от двата типа се откриват при вече споменатите във връзка с историческото и епическо повествование романи на Вук Драшковић.

За разлика от доминиращите тенденции на военното писане в съвременните славянски литератури, където все по-често доловими и водещи са идеи като безсмислието на конфликта, несигурността относно това кой всъщност е „добрият“ или неминуемите поражения върху индивиди, Драшковић отказва да приеме възможността родното (в по-общ смисъл) да носи негативни значения. В повечето случаи, особено в по-ранното произведение на сръбския автор, когато в центъра на сюжета е живият Александър Караджорджевић, оценъчното отношение е доловимо. Не само сръбският монарх е представен като неоспорим авторитет и образец, но и тези от неговото близко обкръжение. От друга страна, всички, които му се противопоставят или по някакъв начин опитват да попречат на плановете на водача за изграждането на обединена и силна Югославия, получават критика от страна на Драшковић.

Заедно с двете произведения на сръбския политик и писател, частта от дисертацията предлага анализ и на два романа от съвременната българска литература, при които е представена значимостта на лидера – „Рана“ на Захари Карабашлиев и „Сестри Палавееви в бурята на историята“ на Алек Попов. Отбелязани са разликите в двете балкански литератури при представянето на фигурата на монарха, както и наличието на различен поглед при коментара на войната, а именно чрез лесно доловимите ирония и хумор в произведението на Попов. Освен осмиването на персонажите, произведението е пример и за тенденциите към демитологизация на „забравения поджанров вид“ на партизанския роман, която си проличава и в представата за лидерите, която авторът изгражда чрез своите герои.

Подобен похват на иронизация е отбелязан и в друго вече коментирано произведение от предходна глава – романът на Ратко Цветнич „Кратък излет: записи от Отечествената война“. Разлика с останалите разглеждани текстове е решението на писателя да иронизира не само водачите и самото явление война, но и всички категории участници в нея, като спрямо лицата от политическия свят откроява е негативната оценка. Начинът на протичане на войната довежда до усещане за безвремие и абсурдност, като цялостният конфликт война е видян като фарс и просташка комедия.

Ние ли сме добрите или те са лошите?

Подглавата от дисертационния труд представя през анализ на конкретните художествени произведения разглеждания в теоретичната глава въпрос за ролите в „театъра на войната“. Разглежданите романи от южно- и западнославянските литератури демонстрират възможността за все по-честото

задаване на въпроси във връзка с това дали наистина „ние“ сме добрите, като не рядко се стига до извода, че по много критерии близостта между враждуващите е по-голяма, отколкото различията. Поставят се множество въпроси, които затрудняват идентифицирането на реалния неприятел, а също така усложняват и коментираните концепции за вина и правота.

Освен някои от коментираните по друг признак романи („Рана“ на Захари Карабашлиев, „Лала“ на Яцек Денел, „Правек и други времена“ на Олга Токарчук), частта от дисертационния труд разглежда „Немците“ на чешката писателка Якуба Каталпа, „Морфин“ на поляка Шчепан Твардох и хърватския „Овце от гипс“ от Юрица Павичич, при които също биват открити съмнения във връзка с разделението „ние/ те“ или „добро/ зло“. Протагонистите от трите произведения са в позиция, която ги превръща в чужденци в рамките на определен колектив или самите те не са наясно с това към коя общност всъщност принадлежат. Разделението „ние / те“ се осъществява както между цивилни и военни, врагове и съюзници, така и между представителите на най-малката градивна единица на социума – семейството. Произведенията демонстрират как, от една страна, промяната на ситуацията спомага способността на войната да разкрива негативи на човешкия характер като предразсъдъците спрямо различния (Другия) и невъзможността за толерантност. От друга, засвидетелства за неумението да се различава добро от зло при намесата на външни фактори от порядъка на власт и натрупана в близкото миналото омраза. Незнанието провокира представителите на една нация, или бившите потърпевши, да започнат да се държат като своите доскоросни потисници, без да се замислят за неотдавнашната си позиция, копирайки действия, които са осъждали.

Анализиран е и мотивът за междупоколенческото предаване на дилемите, свързани с отношението спрямо врага. „Доброто“ и „злото“ се превръщат в

относителни понятия по време на война, тъй като освен с националността са директно свързани и с позицията на сражаващите се. При някои от героите се забелязва необходимост да се причислят към дадена категория, без да се фокусират върху правотата на действията ѝ, именно заради многократно споменатата несигурност по време на военен конфликт. Общият елемент е свързан със способността на войната да изведе на преден план неочаквани качества и способности у човека, било то положителни или отрицателни.

„Повредените хора“ и цикличността на войната

Последната тематична доминанта, която дисертацията разглежда е свързана с повторителната характеристика на войната, както и със способността ѝ да нанася щети върху всички, които имат някакъв досег с нея. В някои от военните романи темата за „повредените хора“ се оказва централна. В повечето произведения, било то от исторически или автобиографичен тип, персонажите са променени след изживяването и преминаването на събитието. Независимо дали са били фронтови или цивилни, съвременници или деца на воюващи, всички, които пряко или непряко се докосват до войната, се превръщат в нейни жертви.

При разглеждането на темата се взимат предвид три от произведенията на хърватския писател Йосип Млакич. Още в първите си по-обемни произведения – „Когато мъглите се вдигнат“, „Живи и мъртви“ и „Хората, които засадиха дървета“ – си проличава желанието на автора да се фокусира върху съдбата и трудностите, пред които са изправени участниците в Югославските войни, способностите на конфликта да поражда страх и събужда зверски инстинкти у засегнати от него. Основното послание от текстовете на Млакич е свързано с идеята, че войната е най-голямото зло, което съществува в човешкия свят и поставя индивида в

ситуации на унижение и застрашено съществуване, а преживелите и наблюдавали ужасите на катаклизма излизат от него белязани завинаги.

Чрез създадените от хърватския автор изображения е изразено виждането за конфликта, различните типове участници в него, като се описва и военното всекидневие. Подобно на останалите разглеждани романи на военното писане, и при Млакич фокусът попада върху еднообразието и безсмислието на цялостното събитие с неговите непрестанни безцелни престрелки и сражения. Единственият носител на промяна е смъртта, но и нейното присъствие не изменя трайно възприятието на заобикалящата ситуация. Писателят предлага различни възможности във връзка с (не)преодоляването на травмата – за едни от героите му съществува надежда при справянето с личната драма, докато за други пораженията са окончателни, а евентуално спасение изглежда невъзможно.

Частта от дисертационния труд коментира и присъствието на темата за „повредените хора“ с други характерни за романите на военното писане мотиви – разпадът на семейния свят, необходимостта от избор в критични и неочаквани условия, както и резултатите от него, които често се „предават“ от едно поколение на друго. Изборите и решенията на предшествениците оставят трайна следа върху идните поколения, като нерядко имат травмиращ характер и предопределят вечно „разиграване“ на конфликта. Наследниците възкресяват старите вражди и се оказват затворени в порочния кръг на повторемостта. Тази трансгенерационна обремененост проблематизира въпроса за индивидуалните избори и решения, пред които са изправени редица от жителите на Балканите, като тенденцията отчетливо се наблюдава в някои от южнославянските военни романи, писани след 1989 г.

Във виждането на темата за цикличността създава предпоставки за анализ на въпроса дали е възможно спасение от трагичната повторемост на събитията, както и евентуален хепиенд. Откриването на прилики и разлики между

участниците в Югославските войни и тези от световните военни конфликти довежда до заключението дали изборът е възможен, или миналото / семейната история е градител на настоящето и бъдещето.

Връзката между цикличността на историята и междупоколенческите отношения в романите на военното писане са представени чрез няколко проявления. При едни новите генерации трябва да продължат делото на своите предци, обвързани с надеждата за промяна, но и предопределени с обречеността на същия тип „повреденост“; други, при които участниците в по-ранни конфликти не осъзнават какви могат да са последствията им върху техните наследници, и трети, при които някое военно поколение опитва да наруши цялостта на порочния кръг и да осигури стабилно бъдеще.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Настоящият дисертационен труд прави опит да изследва същността на явленията на войната и да посочи връзките между тях и природата на съставните им части. Те са обвързани с литературата и потребността събитието да бъде записано и интерпретирано максимално точно. Оказва се, че едно понятие, което на пръв поглед изглежда познато всекиму и няма нужда от разясняване, е емоционално трудно обяснимо дори за тези, които са се срещнали с него отблизо. Въпреки множеството произведения, чиято централна тема е войната, и амбицията да се изобличи нейното деструктивното начало, проблем се оказва неспособността насилието да бъде максимално обхванато. Непредставимостта и неизразимостта са породени от неспособността една-единствена визия да бъде използвана като универсален код при „разбирането“ на събитието. Затова в множество случаи не стремежът към абсолютна конкретика и изчерпателност е ключовият мотиватор при писането за войната. Необходимостта от разбиране на произхода и

механизмите на конфликта, преодоляването на последвалата го травма, както и решаването на въпросите за отговорността и вината, се оказват доминанти при избора за поставянето на темата като централна в редица прозаични, поетични и драматургични творби.

В основата на дисертацията стоят изследователският интерес и желание да бъде представено мястото на написаните след 1989 г. романи на военното писане в южно- и западнославянските литератури. Тази амбиция насочва и към хипотезата, че може да се говори за наличие на приемственост, тъй като дори и войните на XX в. да притежават различия спрямо предхождащите ги, то част от характеристиките им са общовалидни и познати. Написаното от края на миналото и началото на настоящото столетие демонстрира авторовото единодушие спрямо възприемането на конфликта. Времето на протичането му е представено като спряло или изгубено, своеобразен вакуум, по време на който човечеството прави стъпка назад в своето културно и морално развитие. Чрез съзнателното използване на основно три от големите военните сблъсъци от XX в., се демонстрира как при представянето на конфликта от значение е и периодът на неговото протичане, или по-точно изминалото време след неговото приключване.

Съпоставителният прочит на романи, които поставят войната като централна тема, демонстрира способността на литературата да реагира и на най-тъмните за човешката цивилизация периоди. Анализът, който използва като помощни понятия от социологията и психоанализата, разкрива част от причините за засиления интерес към темата, както и методите, чрез които са представени нейните различни интерпретации. Необходимостта да се пише за войната е повлияна от стремежа да се алармира публиката относно неприемливостта на явлението, а при един идеален, макар и слабо вероятен, вариант, да се преодолее потребността от повтаряне на вече изреченото.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА В АВТОРЕФЕРАТА

Бурила 2024: Бурила, С. Военната литература – шансове за поява на синтез. Прев. от полски К. Янев. – *Литературен вестник*, год. 33, бр. 44, 2024, с. 11.

Бурова 2025: Бурова, А. По колко начина може да бъде разказана историята? Близкото минало като романов сюжет. – В: *Преход и постсоциализъм. Литература, памет, общество след 1989 г.* Ред. А. Бурова, С. Димитрова, Я. Микулецки. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2025, с. 55–67.

Фройд 1992: Фройд, З. *Отвѣд принципа на удоволствието*. Прев. от немски М. Дилова. София: Наука и изкуство, 1992.

Фройд 2019: Фройд, З. *Текстове за културата*. Прев. от немски Н. Николова; Е. Цигорийна. София: Критика и хуманизъм, 2019.

Becker 1975: Becker, E. *The Denial of Death*. New York: The Free Press, 1975.

Becker 1976: Becker, E. *Escape from Evil*. New York: The Free Press, 1976.

Campbell 1999: Campbell, J. Combat Gnosticism: The Ideology of First World War Poetry Criticism. – *New Literary History*, Vol. 30, No. 1, Winter, 1999.

Cobley 1993: Cobley, E. *Representing War: Form and Ideology in First World War Narrative*. Toronto: University of Toronto Press, 1993.

Duncan 2017: Duncan, H. *Communication and Social Order*. New York: Routledge, 2017.

Engdahl 2004: Engdahl, W. *A Century of War: Anglo-American Oil Politics and the New World Order*. London: Pluto Press, 2004.

Fussell 2013: Fussell, P. *The Great War and Modern Memory*. New York: Oxford University Press, 2013.

Hynes 2011: Hynes, S. *A War Imagined: The First World War and English Culture*. London: Pimlico, 2011.

Hynes 2011: Hynes, S. *A War Imagined: The First World War and English Culture*. London: Pimlico, 2011.

McLoughlin 2009: McLoughlin, K. Introduction. – In: *The Cambridge Companion to War Writing*. Ed. K. McLoughlin. Cambridge: Cambridge University Press, 2009, pp. 1–4.

Plain 2009: Plain, G. Women writers and the war. – In: *The Cambridge Companion to the Literature of World War II*. Ed. M. MacKay. New York: Cambridge University Press, 2009, pp. 165–178.

Segal 2005: Segal, H. *Psychoanalysis, Literature and war: Papers 1972–1995*. New York: Routledge, 2005.

Zilboorg 1943: Zilboorg, G. Fear of Death. – *The Psychoanalytic Quarterly*, 12:4, 1943, pp. 465–475.

ПРИНОСИ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Дисертацията предлага нов комплексен поглед спрямо войната като явление и последиците от конфликта, като се фокусира не само върху по-популярните интерпретации и писателски фигури, а включва и перспективите на традиционно приетите за невоюващи категории на жените, децата или различните.
2. Анализиранията произведения от художествената литература демонстрират промяната при разбирането на войната като явление, както и наративните и жанровите промени, които настъпват в изображението ѝ, от времето на Първата световна война до периода след 1989 г.
3. Дисертационният труд предлага анализ на голям брой произведения от южно- и западнославянските литератури след 1989 г., част от които са анализирани за първи път в българската хуманитаристика. Немалка част от тях не са превеждани на български език или не са били обект на подобно комплексно съпоставително изследване.
4. Избраната тема е разгледана спрямо връзката ѝ с психоанализата и социологията, като са отбелязани някои от извънлитературните фактори, които повлияват на представата за войната и схващането на концепции като страха от смъртта, героизма и саможертвата.

ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Научни публикации по темата на дисертацията:

1. Човекът във време на войни в южнославянските романи след 1989 г. – между индивидуалния избор и междупоколенческото повторение. – В: *Полемии и избори. Т. 2. Литературознание, културна антропология*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2024, стр. 383–390.
2. Миналото и настоящето в (анти)военните романи на Йосип Млакич. – В: *Verba iuvenium. Словото на младите*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2022, стр. 283–290.
3. Сребреница в постюгославския романов свят. – В: *Литературните поредици – конструиране и деконструиране на канона*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2021, стр. 177–185.
4. XX век в ретроспекция – Гюнтер Грас и Патрик Оуржедник като хроникьори на миналото столетие. – В: *Verba iuvenium. Словото на младите*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2021, стр. 333–342.

Научно-популярни публикации; участия в научни форуми, проекти и съставителска дейност

Пълен списък:

<https://authors.uni-sofia.bg/AuthorPublications.aspx?id=69eab2f1-2629-4107-b833-722689e0e6d8>